

УДК 37+070+655.4/.5]:314.151.3–054.72(438=161.2)

Освітня, пресова та видавнича діяльність української еміграції в Польщі у 20-х роках ХХ ст.

Олександр КОЛЯНЧУК
д-р філософії, д-р історії
віце-президент
Південно-Східного наукового
інституту в Перемишлі
(Польща)
© Колянчук О., 2020

Автор цієї публікації — доктор філософії (2001) та доктор історії (2013), віце-президент Південно-Східного наукового інституту в Перемишлі (Польща) Олександр Колянчук. Народжений на Холмщині, внаслідок українців у рамках операції «Вісла» опинився на півночі Польщі, де й розпочав трудовий шлях освітянина та вченого-дослідника. Багато років був редактором українськомовних радіопередач в Ольштині. Активно співробітничав із редакціями українськомовних газет та журналів, які виходили в Польщі.

Значну частину свого життя доктор Колянчук присвятив поверненню історичної пам'яті про борців за волю України, чий життєвий шлях завершився на території Польщі. Про персоналії полеглих за воскресіння України, місця їх життя, діяльності та поховань на чужині написав і видав низку відомих на Заході книжок. Серед них: польською мовою: «Umarli, aby zmartwychwstala Ukraina», «Ukraińscy emigranci polityczni w zyciu naukowym, kulturalnym, społecznym I gospodarczym w Drugiej Rzeczypospolitej», українською мовою — «Генералітет Українських визвольних змагань: Біографи генералів та адміралів», «Українська військова еміграція в Польщі 1920–1939 років», «Увічнення нескорених: Українські військові меморіали 20–30-х років ХХ ст. в Польщі», «Незабутні могили» та інші.

У цих та інших у поле обсервації автора потрапили і пресова та видавнича діяльність української еміграції в Польщі.

Ще до підписання у квітні 1920 р. польсько-українського договору про спільну боротьбу проти більшовицької Росії, яка загрожувала незалежності і Польщі, і України, у Варшаві діяла українська дипломатична місія та її військова секція. Під її егідою у столиці Польщі виходило періодичне видання «Син України», редактором якого був письменник і поет Микола Вороний.

Оскільки до перебування численної групи українських утікачів влада у Польщі ставилася як до тимчасового стану, вже з кінця 1920 року в Тарнові розпочали діяльність еміграційні структури уряду УНР. На початку 1921 рр. в усіх таборах для інтернованих діяли цивільні та військові освітні заклади, художні ансамблі, видавалися 66 періодичних видань.

Загалом упродовж 1920–1922 років лише у Варшаві виходило друком понад 20 українських видань.

Ключові слова: українська еміграція у Польщі, екзильний уряд УНР, культурно-освітня праця, пресова та видавнича діяльність, національна пам'ять, табір українських вояків у Каліші.

EDUCATIONAL, PRESS AND PUBLISHING ACTIVITIES OF UKRAINIAN EMIGRATION IN POLAND IN THE 20S OF THE XX CENTURY

Oleksandr Kolianchuk

Doctor of Philosophy

Doctor of Science (History)

Vice President of the South- Eastern Research Institute

Przemyśl, Poland

The author of this publication is Oleksandr Kolianchuk, Doctor of Philosophy (2001) and Doctor of History (2013), Vice-President of the South-Eastern Scientific Institute in Przemyśl (Poland). Born in the Chełm Land, as a result of the «Vistula» operation, he moved to northern Poland, where he began his career as an educator and research scientist. For many years he was the editor of Ukrainian-language radio programs in Olsztyn. He actively collaborated with the editorial boards of Ukrainian-language newspapers and magazines published in Poland.

Dr. Kolianchuk devoted a significant part of his life to return to the historical memory of the fighters for the freedom of Ukraine, whose life ended in Poland. He wrote and published a number of well-known books in the West about the personalities of those who died for Ukraine's resurrection, their places of living, activities and burials abroad. Among them: in Polish: «Umarli, aby zmartwychwstała Ukraina», «Ukraincy emigranci polityczni w życiu naukowym, kulturowym, społecznym i gospodarczym w Drugiej Rzeczypospolitej», in Ukrainian — «Generality of the Ukrainian Liberation Struggle: Generals and Admirals Biographies», «Ukrainian Military Emigration in Poland 1920–1939», «Perpetuation of the Unconquered: «Ukrainian War Memorials '20-'30s of the 20th century in Poland», «Unforgotten graves «and others.

In these and other publications, the author's field of observation included the press and publishing activities of Ukrainian immigrants in Poland.

Even before the signing in April 1920 of the Polish-Ukrainian agreement on the joint struggle against Bolshevik Russia, which threatened the independence of both Poland and Ukraine, there was a Ukrainian diplomatic mission and its military section in Warsaw. Under its auspices, in the Polish capital was published the periodical «Son of Ukraine», edited by the writer and poet Mykola Voronyi.

As the authorities treated the stay of a large group of Ukrainian refugees in Poland as a temporary state, the emigration structures of the UPR government began operating in Tarnów at the end of 1920. at the beginning of 1921, civilian and military educational institutions, art ensembles, and 66 periodicals operated in all internment camps.

In total, during 1920–1922, more than 20 Ukrainian publications were published in only Warsaw.

Keywords: *Ukrainian emigration in Poland, exile government of the Ukrainian People's Republic, cultural and educational work, press and publishing activities, national memory, camp of Ukrainian soldiers in Kalisz.*

Передісторія проблеми

У 1918–1919 рр. через табори для полонених та інтернованих на території Польщі пройшло понад 100 тисяч українців. Серед них були як узяті в полон вояки з військових формацій обох Українських Республік, так і інтерновані цивільні мешканці, в основному — зі Східної Галичини та Волині. За час перебування в кільканадцяти таборах, розташованих у різних регіонах Польщі, померло понад двадцять тисяч українців.

Не менших втрат зазнали українці в ролі союзників Польщі під час спільної боротьби з більшовицькою Росією в 1920 р. Із приблизно 35-тисячної української військової і політичної еміграції, яка опинилася після 1920 р. в Польщі й, більше десяти тисяч асимілювалося в польському суспільстві.

Натомість у 1939 році у складі Війська Польського (ВП) боролися не лише контрактні офіцери — колишні вояки Армії УНР, але також понад 150 тисяч етнічних українців, з яких понад 7.800 загинуло в боях, а близько 17 тисяч залишилося інвалідами. Сотні українців з корпусу ген. В. Андерса полягло в боях, зокрема в легендарній битві під Монте-Кассіно. Низка українців воювала з 1940 р. на території Франції, відтак Англії, Бельгії і Нідерландів у складі польської дивізії ген. Станіслава Мачека.

Ще до підписання у квітні 1920 р. польсько-українського договору про спільну боротьбу проти більшовицької Росії, яка загрожувала незалежності Польщі та Української Народної Республіки, у Варшаві діяла українська дипломатична місія та її військова секція, яку очолював ген. Микола Юнаків — начальник штабу Головного отамана військ Української Народної Республіки Симона Петлюри.

Співробітники місії відвідували табори для військовополонених в усій Польщі, зокрема в Пикуличах, Вадовіце, Домб'є, Стшалково, Щипйорно та Каліші, а для добровольців, охочих виступити на фронт, проводилися військові вишколи у таборі в Ланьцуті. Польська сторона планувала розбудовувати ланьцутський табір, щоб у ньому можна було зосередити 2 тисячі офіцерів та 10 тисяч козаків (рядових вояків) (Karpus, 2001, с. 20).

Здійсненню цих планів сприяло українське періодичне видання «Син України», яке видавала українська дипломатична місія в Варшаві, а редактором був письменник та поет Микола Вороний (Wiszka, 2001, с. 208). Його співробітниками зокрема були Володимир Островський, Іван Липа, Антоній Коршнівський, Остап Білозерський, Микола Букшований, Федір Савченко.

Видання це потрапляло до кількох таборів на території цілої Польщі, де перебували полонені з обох українських армій — Української Галицької армії (УГА) та Армії Української Народної Республіки (УНР).

Українські формування, які у грудні 1919 р. під командуванням ген. Михайла Омеляновича-Павленка здійснили рейд у тил більшовицьких військ та армії ген. Антона Денікіна (т.зв. Перший Зимовий похід), 06.05.1920 р. дійшли до позицій польських та українських військ, що наступали на Київ, та підпорядкувалися командуванню Головного отамана (Доценко, 2001).

Упродовж майже шестимісячної кампанії, українські вояки з 6-ої дивізії полк. М. Безручка вкрилися славою під час оборони Замостя у серпні 1920 р. Проте польська сторона, використовуючи успіхи на фронті, вирішила підписати 12.10.1920 р. прелімінарний мирний договір з Радянською Росією. Маршал Пілсудський, спеціальним наказом від 18.10.1920 р., дякував українським воякам: «Від імені польської армії вітаю армію Української Народної Республіки, яка відроджена і зміцнена, ставить собі нові завдання, від яких може залежати майбутнє Європи. Наша армія пам'ятає криваві битви, в яких незмінно брало участь українське військо, як у дні звитяги, так і в години випробувань. Спільно пролита кров і могили героїв заклали наріжний камінь для взаєморозуміння й успіху двох народів. Нині, після двох років важкої боротьби з варварським нападником, я прощаюся з прекрасними військами Української Народної Республіки й стверджую, що в найтяжчі хвилини, в нерівних боях вони високо несли свій прапор, на якому виписане гасло «За нашу і вашу свободу», що є символом віри кожного чесного вояка» (Pilsudski, 1937, s. 177).

У результаті спільних боїв під час війни 1920 р. загинуло або потрапило в полон понад 13 тис. вояків Армії Української Народної Республіки, у тому числі троє генералів з шефом Генерального штабу Армії УНР — Євгеном Мишковським (Kolańczuk, 2003, s. 215–216).

Представників Української Народної Республіки не допущено до мирних переговорів у Ризі, а в укладеному прелімінарному мирному договорі не згадано навіть про її військові формування (Шандрук, 1934, с. 201). Зважаючи на тодішнє становище противника та бойові настрої, що панували в українських підрозділах, цивільна влада УНР та командування армії вирішили продовжувати війну, сподіваючись, що зброю та боеприпаси вдасться поповнити в ході воєнних дій.

10.11.1920 р. Армія УНР нараховувала 41 тис. вояків, у тому числі 3.888 офіцерів та понад 60 генералів (Шандрук, 1934, с. 207; Karpus, 1999с, с. 48). У порозумінні з українськими повстанськими підрозділами, що діяли в тилу Червоної армії (близько 16 тис. бійців), велася підготовка до наступу. У результаті листопадових боїв українські підрозділи не витримали натиску численнішого противника та з великими втратами відступили за Збруч на територію, опановану польським військом (Шандрук, 1934, с. 234). У районі Тернополя українські війська — близько 27 тис. вояків — було роззброєно та інтер-

новано в таборах у Пикуличах біля Перемишля, Ланьцуті, Вадовіце, Домб'є біля Кракова, Страдомі біля Ченстохови, Каліші, Александрові-Куявському, Пйотркуві-Трибунальському, Стшалково біля Слупци, Здунській Волі. Нечисленні групи українських вояків інтерновано в Бидгощі, Сосновці, Тухолі та Варшаві (Karpus, 1991a, с. 114–115).

Уряд Української Народної Республіки розташувався в Тарнові та Ченстохові (Zerelik, 1996, s. 207–219).

Виклад основного матеріалу

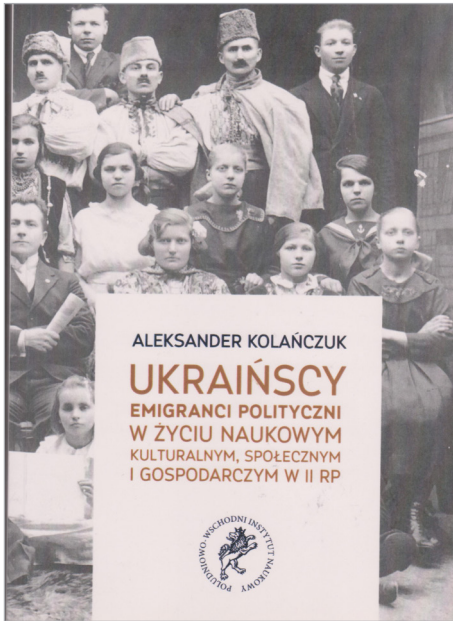
Від 09.01.1921 р., спираючись на положення Ради міністрів від 12.11.1920 р. «Про Тимчасовий найвищий уряд УНР та Державну народну раду», представники десяти політичних партій створили екзильний парламент — Раду Республіки, Раду Міністрів та військовий орган — Вищу Військову Раду (Zerelik, 1996, s. 210). Новостворений представницький орган отримав назву Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі.

До завдань, поставлених перед Радою Республіки Головою Директорії УНР Симоном Петлюрою, зокрема належало «захищати незбориму національно-державницьку волю українського народу», протидіяти розосередженню сил, зосереджувати їх на діях, які були би надійними та приносили конкретну користь, прагнути до здобуття свободи та незалежності для українського народу, непорушно стояти на своїх позиціях та ні за яку ціну не відступати від них. Найважливішою для вирішення в тодішній обстановці справою вважалося надання полоненим воякам всебічного медичного й матеріального піклування та забезпечення їхніх культурно-освітніх потреб.

Окрім близько 20 тис. вояків, на території Польщі у 1921 р. опинилося майже 15 тис. українських політичних діячів, яких доля зв'язала з незалежною Українською Державою (Петлюра, 1993, с. 232).

Вказівка польського Міністерства військових справ регулювала на юридичному рівні питання перебування українських вояків у таборах для військовополонених. Згідно з нею, Міністерство військових справ Уряду УНР в екзилі призначало командувачів для кожного табору. У межах табору інтерновані мали право вільно переміщатися, могли провадити освітню, культурну, релігійну, спортивну та видавничу діяльність, створювати та вести ремісничі майстерні. Перепустки для виходу за межі табору (здебільшого офіцерам) видавали польські табірні командувачі.

Складним був і статус кількох тисяч цивільних українців, які опинилися на території Польщі, перейшовши Збруч разом із підрозділами української армії. До них не ставилися як до політичних біженців; вони не мали права не те що на вільний вибір місця проживання, а й на якусь грошову допомогу (ЩЦАВОУ у Києві, ф. 3323, оп. 1, спр. 13, арк. 19 і спр. 14, арк. 11). Тому екзильний Уряд УНР у Тарнові вже в

грудні 1920 р. створив Центральне бюро біженців із філією у Ченстохові та виділив для цієї мети відповідні кошти (ЦЦАВОУ у Києві, ф. 3323, оп. 1, спр. 13, арк. 19 і спр. 14, арк. 11).

Утім, питання статусу всіх українських емігрантів не було вирішено до кінця існування II Речі Посполитої. Навіть після отримання польського громадянства їм заборонялося вільно пересуватися територією країни. Це стосувалося і осіб, влаштованих на роботу в державних установах¹.

Не менші проблеми мали мішані сім'ї. Польки, що виходили за українських біженців,

втрачали польське громадянство. Його позбавляли навіть дітей, народжених у таких подружжях. Таким особам повертали громадянство лише після надання польського громадянства батькові на його особисте прохання, звернене до Президента РР². Та не всі такі справи закінчувалися позитивними рішеннями.

За Ризьким договором, укладеним 18.03.1921 р., Польща відмовилася визнавати Українську Народну Республіку та вела переговори з Українською Соціалістичною Радянською Республікою, яку очолював болгарин — Християн Раковський, оскільки росіяни не довіряли навіть українським комуністам (Zurawski vel Grajewski, 2017, с. 10). Символічний жест за ризьку відмову від союзника зробив, 15.05.1921 р. у каліському таборі Юзеф Пілсудський, сказавши українським генералам: «Я Вас, Панове, перепрошую, я Вас дуже перепрошую» (Wiadomosci, 1968, с. 4). Унаслідок цього численну групу українських вояків удостоєно польських орденів за бої 1920 р.

1 Довідка № 745 (карта надання притулку іноземцю, який користується правом притулку) від 19 липня 1924 р., видана Комісаріатом уряду для столичного міста Варшави Теодорові Холявці, з відмітками про заборону пересуватися львівським, станіславівським, тернопільським, поліським, волинським, новоґрудським воєводствами та територією делегатури Уряду у Вільні (Вільнюсі).

2 Свідоцтво № АС/-а-2/315 від 29.10.1931 р. про надання Білостоцьким воєводою громадянства Теодорові Холявці, працівникові Підстаршинської школи в Острові Мазовецькому та його дружині, народженій у Варшаві, яка після укладення 1924 р. шлюбу з іноземцем утратила польське громадянство.

Оскільки до перебування численної групи українських утікачів на території Польщі Уряд УНР в екзилі ставився як до тимчасового стану, то вже 6.12.1920 р. розпочали діяльність еміграційні структури уряду УНР у Тарнові (Bruski, 1997, s. 337–347).

На початку 1921 р. в усіх таборах для інтернованих діяли вже військові та цивільні освітні заклади, художні ансамблі, видавалося 66 періодичних видань (Wiszcza, 2001, s. 285–287). Помітну активність розгорнула Надзвичайна дипломатична місія УНР у Варшаві, а згодом — Український центральний комітет та організації і товариства, створені українськими емігрантами. У 1920–1922 роках лише у Варшаві виходило друком понад 20 українських видань (Wiszcza, 2001, s. 283–284).

У лютому 1921 р., за згодою польської сторони, розпочалася інтенсивна підготовка до походу на Україну українських підрозділів, які мали зброєю підтримати повстанців, що досі воювали проти більшовиків. Похід, який кілька разів переносився, урешті-решт почався восени 1921 р., коли багато повстанських підрозділів, а також членів Всеукраїнського повстанського комітету уже фізично зліквідували більшовики. Унаслідок цього листопадовий похід із Польщі та Румунії закінчився трагічно. З майже 5.000 добровольців, завербованих серед близько 20 тис. полонених у польських таборах українських вояків, у поході взяло участь понад 1.500, а повернулося — близько 120. Понад 400 загинуло в боях під Миньками, а з 500, узятих у полон, 360 розстріляв підрозділ більшовицької кінноти під командуванням Григорія Котовського під Базаром біля Житомира (Коваль, 2001; Герчанівський, 1969; Веремійчук, 2006; Верига, 1995).

У такій ситуації повернення в Україну численної української еміграції, яка перебувала в Польщі, Чехословаччині, Румунії та інших країнах, відкладено на невизначений термін, а основну увагу приділено політичній діяльності на міжнародній арені та різноманітним формам освіти для емігрантів.

Маючи в розпорядженні понад чотиритисячний офіцерський корпус, у тому числі численну групу педагогів з професорами вищих навчальних закладів включно (Іван Огієнко, Василь Біднов, Микола Чайківський, Андрій Яковлів, Микола Юнаків, Сергій Дельвіг, Іван Фещенко-Чопівський, Аполлінарій Маршинський, Віктор Приходько, Олександр Лотоцький, Іван Шовгенів, Дмитро Дорошенко, Борис Іваницький, Іродіон Шереметинський, Володимир Чередіїв, Леонід Фролов, Олександр Михайловський, Леонід Білецький, Арсен Чернявський, Харитон Лебідь-Юрчик, Валентин Садовський, Сергій Тимошенко, Вячеслав Заїкін та інші) (Наріжний, 1942, с. 137; Українська Господарська Академія, 1932, с. 18–20; Літопис Червоної калини, 1931) та понад 60 генералів і більш ніж 500 полковників — випус-

кників військових академій різних спеціальностей (Kolańczuk, 1997, s. 293–305; *Generalowie Ukrainskiej Republiki Ludowej w Polsce*, 1995, s. 58–63), уже на початку 1921 р. було заплановано створити у Тарнові українську вищу технічну школу. Утім, цей задум через відсутність приміщень у цьому місті не здійснився.

Натомість на початку червня 1921 р. у таборі для військовополонених у Ланьцуті засновано Український народний університет із чотирма факультетами для понад 500 студентів. Математично-природознавчий факультет нараховував 118 студентів, економічний — 266, історично-філологічний — 139, а військовий — 62.

Ректором університету став проф. Василь Біднов, а деканами — Микола Чайківський, Леонід Білецький, Харитон Лебідь-Юрчик та ген. Ілля Мартинюк (почесним деканом військового факультету призначено ген. Миколу Юнакова — колишнього професора Миколаївської академії Генерального штабу в Петербурзі).

Серед учительських кадрів були як професори колишнього Українського університету у Кам'янці-Подільському, так і вчені з Галичини — Іван Огієнко, Арсен Чернявський, Ростислав Лашенко, Іларіон Свенціцький, Валентин Садовський, Віктор Приходько, Михайло Обідний, Панас Феденко, Олександр Шульгин, Іван Фещенко-Чопівський, Степан Сірополко, Олександр Колесса, Василь Щурат, Петро Холодний, генерали — Сергій Дядюша, Сергій Кулжинський, Микола Шаповал, Олександр Пилькевич, Ілля Мартинюк. Поруч із новим університетом свою діяльність продовжувала школа підстаршин — Спільна юнацька школа, з командувачем ген. Миколою Шаповалом, та гімназія, яка започаткувала свою діяльність у січні 1921 р. під керівництвом Івана Гончаренка.

В інших таборах успішно розгорталися різні форми освітньої роботи — згідно з вказівками, накресленими під час наради начальників культурно-освітніх відділів з різних таборів для військовополонених, що проходила в Ланьцуті у квітні 1921 р., які стосувалися розвитку освітніх закладів (Kolańczuk, 1997, s. 293–305; *Generalowie Ukrainskiej Republiki Ludowej w Polsce*, 1995, s. 58–63).

Крім названих вище, були також такі: коєдукаційна (для учнів чоловічої та жіночої статі) гімназія в Ченстохові (директор М. Ільїнський), гімназія ім. Тараса Шевченка в Каліші (директор Олександр Думічевський), гімназія пластунів з гуртожитком у Щипйорно (директор Кобизський), підготовчі курси до іспитів зрілості в Тарнові (голова Степан Сірополко), у кількох таборах проводилися курси за програмою початкової школи.

Діяли також студентські громади, готуючи своїх членів до навчання у вишах Польщі та інших країн Європи, дивізійні підстаршинські школи та дві офіцерські школи. У Каліші засновано також: Академіч-

ні курси офіцерів Генерального Штабу, закінчення яких прирівнювалося до закінчення 1 курсу Військової академії (командувач ген. Сергій Дядюша), Електротехнічна школа (керівник — ген. Олександр Козьма), курси військових капеланів (керівник — протоієрей о. Павло Пашевський), курси хорових диригентів у таборі в Александрів-Куявському (керівник Сергій Шабалін), курси української вишивки (дружини генералів Марія Базильська, Клявдія Безручко, Єлисавета Мишківська, дружина полковника Христина Сушко) та курси з ремісничих професій (Колянчук, 2005, с. 242–254). Крім того, у 1921–1923 роках у чотирьох українських вищих навчальних закладах, створених у Чехословаччині, — Українському вільному університеті, Українській господарській академії, Українському вищому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова та Українському художньому студіумі — навчалось близько двох тисяч українців — учасників визвольних змагань 1917–1921 рр. (Наріжний, 1942, с. 71–192).

Численні групи українських емігрантів, зосереджених у студентських організаціях, діяли у Кракові, Гданську, Берліні, Варшаві.

Під час зустрічі з учителями та учнями нововідкритої української гімназії ім. Тараса Шевченка у Каліші на велике значення освіти для національного життя звернув увагу голова Ради Республіки проф. Іван Фещенко-Чопівський (Czopiewska-Bohun, 1996, s. 256–264). Проте, закінчення навчання у нововідкритій 1921 р. гімназії ім. Тараса Шевченка у таборі № 10 у Каліші, а також інших подібних навчальних закладах не гарантувало права вступу до польських вишів (хоча в інших країнах було інакше). Так само було зі свідоцтвами про закінчення школи в екстреному порядку в Тарнові (Горинь, 2005, с. 73).

У Львівському університеті українські кафедри зліквідовано й університет — згідно з постановою його Сенату, затвердженою 22.09.1919 р. Радою міністрів РП — не був доступним для української молоді з Галичини та осіб без польського громадянства (Сумук, 1996, s. 98). А такими були за законом українські емігранти, а отже, й випускники гімназії у Каліші. Різними способами (здебільшого нелегальними) вони виїжджали на навчання до Чехословаччини. А учні, які хотіли продовжувати навчання, переводилися до українських шкіл у Перемишлі, Луцьку та Рівному (Свідчення колишньої учениці в Рівному Нонни Іванчишин з фондів автора).

Симон Петлюра присвятив молоді, що навчалася, багато уваги. У відомій програмній статті «Сучасна українська еміграція та її завдання», виданій у таборі в Щипйорно, Петлюра писав, що вона зрозуміла «обов'язок, який на неї поклала Батьківщина, і ретельно приступила до навчання, щоб використати своє вимушене перебування за кордоном з найбільшою користю для національної справи. Цього прагнення та настрою серед наших студентів не можна не похвалити: це

свідчення, що вони розуміють [...] завдання, які перед ними ставить програма будівництва української державності. А програма ця вимагає, щоб з'явилося велике число свідомих, інтелігентних та здатних до роботи будівничих, також з науковим досвідом, до творчої державницької роботи» (Петлюра, 1956, с. 300–341).

Питанням підвищення освіти дорослих, зокрема оволодінням іноземними мовами та освоєнням професії, а також навчанням у середніх та вищих школах займалися не лише у таборах для інтернованих, але також у близько ста місцевостях Польщі, де перебували інтерновані (Wiszka, 2004).

Проблема зростала тому, що збільшувалася кількість змішаних польсько-українських сімей та прибувало молоді у шкільному віці. Уже в 1934 р. серед інтернованих сімей було понад чотири тисячі дітей шкільного віку, а навчання у школах і українською мовою охопило лише незначне число з цієї групи. Тому під час III з'їзду Українського центрального комітету в 1934 р. вжито запобіжних заходів задля загальмування процесу полонізації. Понад 48 відсотків сімей користувалося в побуті польською мовою, 19,5 — обома мовами і тільки 30 відсотків — українською (Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Sprzymierzona Armia Ukraińska (SAU), Zespół Akt (ZA), sygn. 380.2/388, Materiały III Zjazdu Ukrainkiej I migracji Politycznej w Polsce).

Лише частина сімей, що жили на мізерну заробітну плату, була в змозі платити за навчання своїх дітей в українських школах у Перемишлі, Луцьку та Рівному. У зв'язку з цим вирішено заснувати кілька початкових шкіл: ім. Симона Петлюри — в Українській станиці в Каліші, ім. Лесі Українки — у Варшаві та недільні школи — у близько 30-ти найбільших відділеннях УЦК на території всієї Польщі (Тризуб, 1937, № 3, с. 18). Схожі проблеми з навчанням своїх дітей мала в 30-ті роки понад п'ятитисячна українська інтелігенція (зокрема вчителі), змушена виїхати зі Східної Галичини до Центральної Польщі (Бидгоське, Келецьке, Лодзинське, Варшавське воєводства) (Stepien, 1986/7, s. 43; Kerski & Kowalczyk, 2019, s. 10–13; Колянчук, 1996, с. 4–5).

Попри згадані вище проблеми число учнів у середніх школах збільшилося, та це стосувалося перш за все дітей, батьки яких мали вищу освіту. Ще іншою перепоною для учнів була відсутність гуртожитків. Тому з почину д-ра Петра Шкурата — заступника голови ГУ УЦК та голови відділу в Перемишлі, з внесків емігрантів збудовано там бурсу ім. С. Петлюри, урочисто відкриту 1936 р., у десяти роковини смерті її патрона (Шкурат, 1961, с. 344).

Щоб допомагати тим, хто навчався у вищих навчальних закладах, створювалися об'єднання та фонди.

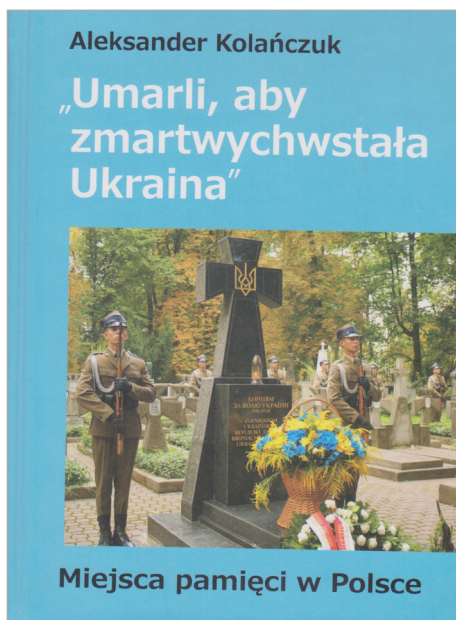
У 30-ті роки також була численна група випускників вищих навчальних закладів, які працювали в Польщі та систематично частину

своїх заробітків призначали на допомогу студентам. Ініціатором такої діяльності був проф. Іван Фещенко-Чопівський. Його почин підтримував ген. Микола Коваль-Медзвецький, а у Варшаві — міністр військових справ УНР та один із лідерів Українського центрального комітету — ген. Володимир Сальський, який очолював Товариство друзів Української господарської академії у Подєбрадах (Чехословаччина). Товариство своїми внесками підтримували також офіцери Армії УНР, які працювали за контрактом у Війську Польському.

З ініціативи проф. Івана Огієнка постало Товариство допомоги українцям-студентам вищих шкіл Варшави, головою якого став проф. Роман Смаль-Стоцький (Тризуб, 1928, № 48/49, с. 34). Завдяки так організованій допомозі лише гімназію у Каліші закінчили 874 особи (здебільшого українські вояки), а 136 із них закінчили вищі школи у Чехословаччині (Karpius, 1999b, с. 215).

З 471 випускника Української господарської академії у Подєбрадах, які отримали дипломи інженерів, до 1931 р. до праці в Польщі повернулося 185 осіб (Українська Господарська Академія, 1932, с. 29). Серед них був Лев Биковський (1895–1992) — учасник боїв за українську незалежність 1917–1921, співробітник Міністерства зовнішніх справ УНР, а згодом один із найвизначніших польсько-українських бібліологів. Він став як теоретиком науки про книжку, так і видатним практиком та організатором бібліотекарства. Працюючи від 1928 р. у Громадській бібліотеці у Варшаві, зібрав найбільшу у Польщі і бібліологічну збірку. У науковій діяльності Бібліотеки відзначився перш за все як один з організаторів та викладачів бібліотечних курсів. Готував програми та проводив лекції з наукової організації роботи, техніки умислової роботи, бібліотечної політики, вступу до книгознавства та бібліотекознавства, бібліопедagogіки. Увесь цей час підтримував зв'язок з українськими емігрантами.

Цікавою і малозною є видавнича діяльність Лева Биковського. Ще будучи студентом, діяв у Видавничому товаристві у Подєбрадах, де видавався «Українське книгознав-

ство». У 1933 р. побачила світ у видавництві українських емігрантів «Чорномор», що діяло у Качині від 1922 р., публікація «Книгознавство, бібліографія та бібліотекознавство. Програми». Працюючи у Варшаві, він був особою, яка об'єднувала польське, чехословацьке та українське книгознавство. «Мріяв не про політичну, а культурну експансію України, про забезпечення книжкою безмежних просторів Європи та Азії, де жила українська діаспора, по Сирій Клин (Казахстан) та Зелений Клин (Далекий Схід)». Як пізніший керівник Бібліотеки мав великий вклад у розвиток цього закладу також під час Варшавського повстання, про що писав у своїх спогадах. (*Polskie powstanie w Warszawie w r. 1944*, 1964, s. 147–193).

Досі не встановлено, скільки українських емігрантів з числа 7.702 зарахованих впродовж 10 років на навчання в Українському вільному університеті в Празі було інтернованих у Польщі. Також не знаємо, скільки з них після закінчення навчання повернулося працювати до Польщі (Наріжний, 1942, с. 131).

Достеменно відомо лише те, що до 1939 р. наукове звання доктора отримало 109 осіб, які згодом відіграли провідну роль у житті української еміграції. Серед них Симон Наріжний (1898–1983) — директор Музею українських визвольних змагань у Празі, автор зокрема «Української еміграції», першу частину якої видано 1942 р. у Празі, другу — 1999 р. у Києві.

У міру життєвої стабілізації українських емігрантів у Польщі дедалі більше вони почали розгортати діяльність, спрямовану на збереження національної тотожності та діяльнішого служіння загалові емігрантів. Справа набрала реальних обрисів уже 1923 р. після перенесення Державного Центру УНР з Тарнова до Варшави.

Подібним центром після розпуску таборів для інтернованих став також Каліш. Услід за вже наявними в ДЦ УНР у Горнові літературно-мистецьким товариством «Сонцесвіт» (Євген Іваненко, Михайло Обідний (голова), Петро Тенянка, Юрій Липа, Наталя Ливицька, Павло Ковжун, Петро Холодний — син) та видавництвами — «Союз української державності», а також душпастирською діяльністю Української Автокефальної Православної Церкви, у Каліші постало літературно-мистецьке товариство «Веселка», яке гуртувало близько 50 журналістів, письменників, художників. Головою товариства був полк. Олександр Петлюра (Зубенко, 1938, с. 226–235).

Водночас створено пресовий орган з такою самою назвою — «Веселка». До редакційної колегії входили: Антоній Коршнівський (перший голова), Євген Маланюк (другий голова), Федір Крушинський, Михайло Селегій, Аполлоній Листопад (Падолист), Іван Зубенко. Генерали та старші офіцери належали до Українського військово-історичного товариства, яке нараховувало 180 членів. Серед них були ге-

нерали Марко Безручко, Сергій Дельвіг, Володимир Шепель, Микола Юнаків, Андрій Вовк, Всеволод Змієнко, Павло Шандрук, Віктор Куш, Володимир Сальський, Микола Капустянський, Михайло Омелянович-Павленко, Микола Коваль-Медзвецький, Антін Пузицький, Микола Янчевський, Володимир Савченко-Більський, Олександр Удовиченко, Мартирій Галин, Петро Ярошевич (За державність, 1929, с. 186–190).

Пресовим органом був щорічник «За державність. Матеріали до історії українського війська».

У Варшаві створено «Український клуб». Його першим головою став ген. Марко Безручко. Загалом у доповідях, концертах, авторських зустрічах брало участь понад 150 відомих організаторів українського національного життя у Варшаві.

Українське жіноцтво гуртувалося в Союзі українок-емігранток, який розпочав свою діяльність 1919 р. з почину С. Русової, З. Мірної, М. І. Грушевської у Кам'янці-Подільському. 1921 р. управа Союзу була розташована в Тарнові. Її очолювала Олена Лукасевич, згодом Ніна Саліковська та Марія Лівницька.

Організацією літературних вечорів у Варшаві займалася Наталія Лівницька-Холодна. У 1930 р. у Варшаві створено також жіночу секцію при клубі «Прометей». Секцію очолювала Валентина Завадська. Від 1930 р. почесним членом Союзу була Ольга Петлюра — вдова вбитого Головного отамана військ УНР Симона Петлюри.

Для студентів, які навчалися в різних вишах та середніх школах, у 1935 р. створено товариство «Українська школа в еміграції». Його першим головою став ген. Павло Шандрук, а його заступником — д-р Петро Щурат. Згодом головою став проф. Іван Шовгенів. Керівником видавничого відділу був Левко Биковський. У 1929 р. до товариства належало 138 членів.

У 1928 р. група членів товариства, випускників Української господарської академії в Подебрадах, заснувала у Варшаві Українське видавниче товариство. Членами його управи були: інж. Левко Биковський — голова, інж. Петро Сікора — заступник та інж. Оксен Ільницький — секретар. Товариство видавало спеціалізований журнал.

Еміграційні вчені долучилися також до ініціативи створення в Польщі українського вищого навчального закладу (Портнов, 2008). На жаль, не вдалося продовжити діяльності Українського народного університету, який створено у Ланьцуті, а потім перенесено до Стшалково. Недовго проіснував також підпільний Український університет у Львові, де викладачами були також емігранти з Наддніпрянщини. Провалом закінчилися і пізніші плани відкриття Українського університету у Луцьку, Станіславові чи Перемишлі (Сумук, 1996, с. 108).

Український центральний комітет у Польщі намагався створити Український національний університет у Варшаві (Шляхом незалежності, 1930, № 2, с. 133,137,167). Першим етапом було зібрання групи викладачів (А. Лотоцький, В. Біднов, І. Шовгенів, М. Кордуба, Р. Смаль-Стоцький, Р. Сулятицький, М. Ковалевський, В. Садовський, К. Мацієвич). Потім (лютий-квітень 1930 р.) в осередку Східного інституту відкрито Вищі українські курси (у якості основи вишу), на яких реалізовано цикл лекцій з історії, етнографії, політики, української мови, військової справи. Проте і цей проєкт зазнав невдачі.

13.03.1930 р., згідно з розпорядженням Ради Міністрів РП від 7 лютого Міністерство освіти надало статус новоутвореному навчальному закладу — Українському науковому інституту (УНІ) (Шляхом незалежності, 1931, № 3, с. 193–194). Завданням Інституту були дослідження в царині економіки, історії та культури України, зокрема історії церкви та польсько-українських взаємин, а також підготовка наукових кадрів. Там розроблювалися і концепції державного устрою майбутньої незалежної Української держави. Керівником Інституту став проф. Олександр Лотоцький, секретарем — проф. Роман Смаль-Стоцький, керівниками кафедр: історії та права О. Лотоцький, літератури проф. Богдан Лепкий, а економічних наук — проф. Валентин Садовський.

За час діяльності УНІ науковим співробітникам удалося зібрати майже 10 тис. томів наукової літератури кількома мовами шляхом обміну публікаціями з бібліотеками Швеції, Югославії, Чехословаччини, Угорщини, Румунії, Австрії, Німеччини та Італії. Налагоджено також співпрацю з Академією наук Румунії. УНІ провів у 1930–1939 роках загалом 53 симпозиуми. Важливим видавничим досягненням було видання зібраних творів Тараса Шевченка у 16 томах (ред. видання П. Зайцев). Хоча з усіх запланованих, до 1939 р. видано 13, то і так слід підкреслити великий видавничий успіх цього шевченкознавця.

У створених комісіях — юридичній (керівник — Павло Сулятицький, Гліб Лазаревський), перекладу Святого Письма та літургійних книг на українську мову (керівник митрополит Діонісій Велединський), досліджень історії українського руху (керівник О. Лотоцький) — Інститут підготував до друку численні публікації. До початку війни 1939 р. друком вийшло майже 50 томів, ще декілька готувалися до видання (Звіт Українського Наукового Інституту за час 13.03.1935–15.01.1939, 1939).

У 1925 р. при Варшавському університеті створено Студіум православної теології (СПТ) (Lenczewski, 1992, s. 10–12), завдяки чому у викладацькому складі стало більше українців. Наукове видавництво СПТ «Elpis» публікувало також тексти українською мовою.

Серед групи професорів СПТ особливу роль відіграв Іван Огієнко. Звільнений 1932 р. з роботи в університеті, він поринув у наукову діяльність та видавання часопису «Рідна Мова», 81 випуск якого побачив світ до 1939 р. Видав також дві частини підручника: «Сучасна українська літературна мова. Частина перша» у 1935 р., «Початкова грамика української мови. Частина друга» у 1937 р. Навкруги цього видання згуртувалася численна група співробітників, серед яких найближчим був Іван Коровицький (1907–1991) (Кубійович, 2003, с. 125). У 1935–1937 рр. І. Огієнко вида-

вав також місячник «Наша Культура», усього вийшли 32 випуски. На шпальтах цих видань публікував численні розвідки про українську мову. Водночас працював над перекладом Біблії українською мовою (Новій Заповіт та Псалтир вийшли друком 1939 р.).

Значну активність проявляли емігранти стосовно книжкових і пресових видань. Щодо перших, то видано понад 150 позицій (Кужель, 1998, с. 301–318), серед них такі: Анатолія Герліта «Армія, якої нам треба» (1921); Л. Биковського «Українське книгознавство» та «Національна Бібліотека Української Держави» (1922); В. Біднова «Справа розмосковлення богослуження Православної церкви в Україні» (1921); «Церковна справа в Україні» (1921); Л. Білецького «Історія української літератури» (1923); «Збірник українських народних пісень» (1921); «До зброї. Збірник» (1921); І. Зубенка «Наші лицарі і мученики» (1922–1923); О. Карманюка «Українська політична еміграція» (1924); Є. Маланюка «Думки про мистецтво» (1923); М. Обідного «В обороні могил поляглих українських лицарів» (1921); І. Огієнка «Головні правила Українського правопису» (1921).

Українську еміграційну пресу (понад 160 назв) творило або активно співпрацювало з нею близько тисячі осіб. Серед них було багато вчених, літераторів, художників, генералів та старших офіцерів, державних і партійних діячів. Понад сто осіб були головними редакторами та членами редколегій. Хоч емігранти складали лише долю відсотка від числа всіх українців у Польщі, та саме вони видавали понад 15

відсотків усієї тутешньої української преси (Wiszka, 2001, с. 108–109; Кужель, 1998, с. 318–326).

Висновки

Заклик Симона Петлюри від 1923 р. до того, щоб емігранти та їхні діти навчалися в країнах свого проживання, вивчали їхню мову та культуру, здобували управлінський досвід, перекладали важливі книжки і публікації українською мовою та популяризували ідею права України до незалежності, великою мірою було реалізовано. Прикладом цього стало продовження діяльності Державного центру УНР в екзилі та залучення до його структур молодого покоління емігрантів, заснування в Парижі Бібліотеки ім. С. Петлюри та участь багатьох наддніпрянців в українських національних організаціях під час Другої світової війни.

Еміграційні вчені взяли діяльну участь у розробці трьох томів «Української загальної енциклопедії», виданої у Станіславові та Коломиї в 1930–1933 рр. під редакцією І. Раковського, а після Другої світової війни — десяти томної «Енциклопедії українознавства», що видавалася упродовж 1955–1984 рр. за редакцією проф. Володимира Кубійовича, і десятків книжок та часописів. Сьогодні вони є цінним джерелом для науковців, які досліджують долі українців та історію України ХХ століття.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Веремійчук, О. (2006). *Другий Зимовий похід, або Листопадовий рейд*. Видавництво Олени Теліги. Київ.
- Верига, В. (1995). *Листопадовий рейд*. Видавництво Олени Теліги.
- Герчанівський, Д. (1969). *Вигнати окупанта*. Видання автора.
- Горинь, Б. (2005). *Туга Віктора Цимбала*. Пульсари.
- Доценко, О. (2001). *Зимовий похід (06.11.1919–06.05.1920)*. Видавництво ім. Олени Теліги.
- Зубенко, І. (1938). «Веселка» і «Веселківці». *За державність*, 9, 226–235.
- Коваль, Р. (Ред.). (2001). *Рейд у вічність*. Діокор.
- Колянчук, О. (1996). Вчителі-українці в Центральній Польщі. *Слово педагога*, 2/4, 4–5.
- Колянчук, О. (2005). Шкільна мережа петлюрівської еміграції у Польщі. *Український альманах*, 1, 242–254.
- Кубійович, В. (Ред.). (2003). *Енциклопедія українознавства* (Т. 11). Молоде життя.
- Кужель, Л. (1998). Українські табірні видання в Польщі (1918–1924). *Парадигма*, 1, 295–331.
- Наріжний, С. (1942). *Українська еміграція, культурна праця української еміграції між двома світовими війнами* (Ч. 1). Студії Музею Визвольної Боротьби України.

- Петлюра, С. (1956). *Статті, листи, документи* (Т. 1). Видано Українською Вільною Академією Наук.
- Петлюра, С. (1993). Сучасна українська еміграція та її завдання. В С. Петлюра, *Статті* (с. 231–249). Дніпро.
- Портнов, А. (2008). *Наука у вигнанні: наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939)*. ХІФТ.
- Українська Господарська Академія*. (1932). Прага; Подебради.
- ЦЦАВОУ у Києві, ф. 3323, оп. 1, спр. 13, арк. 19 і спр. 14, арк. 11
- Шандрук, П. (1934). Українська армія в боротьбі з Московщиною (18 жовтня — 21 листопада 1920 р.). *За державність*, 4, 201–234.
- Шкурат, П. (1961). Участь придніпрянців у культурно-суспільному житті Перемишля. В В. Загайкевич (Ред.), *Перемишль — Західний бастион України* (с. 340–345). Перемиський Видавничий Комітет.
- Bruski, J. J. (1997). Rada Republiki-parlament Ukrainskiej Republiki Ludowej na uchodźstwie (luty–sierpnia 1921). В Z. Karpus, W., Rezmer, E., & Wiszka (Red.), *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa* (s. 337–347). Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Sprzymierzona Armia Ukraińska (SAU), Zespół Akt (ZA), sygn. 380.2/388, Materiały III Zjazdu Ukrainskiej I migracji Politycznej w Polsce.
- Czopiwska-Bohun, I. (1996). Iwan Feszczenko-Czopiwszyk (1884–1952) — działacz społeczny, polityk, pedagog, uczony. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, 3, 256–264.
- Generalowie Ukrainskiej Republiki Ludowej w Polsce. (1995). *Biuletyn Południowo-Wschodniego Instytutu Naukowego w Przemyslu*, 1, 58–63.
- Karpus, Z. (1991a). *Jency i internowani rosyjscy i ukraińscy w Polsce w latach 1918–1924*. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Karpus, Z. (1999b). Stanica Ukraińska w Kaliszu. Centrum ukraińskiego życia społeczno-wojskowego na emigracji w Polsce w latach 1924–1939. *Wiśnik Київського державного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія»*, 3, 215.
- Karpus, Z. (1999c). *Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku: oddziały wojskowe ukraińskie, rosyjskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919–1920*. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Kerski, B., & Kowalczyk, A. S. (Red.). (2019). *Wiek polsko-ukraiński. Rozmowy z Bohdanem Osadcukiem*. Kolegium Europy Wschodniej.
- Kolańczuk, A. (1997). Biogramy dowódców armii URL internowanych w Polsce. В Z. Karpus, W., Rezmer, E., & Wiszka (Red.), *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa* (s. 293–305). Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Kolańczuk, A. (2003). *Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917–1921*. Przemysł.
- Lenczewski, M. (1992). *Studium Teologii Prawostawnej na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1925–1939*. ChAT Warszawa.
- Piłsudski, J. (1937). *Pisma zbiorowe* (Т. 5). Instytut Józefa Piłsudskiego Poświęcony Badaniu Najnowszej Historii Polski.

- Polskie powstanie w Warszawie w r. 1944: (wspomnienia naocznego świadka). (1964). *Zeszyty Historyczne (Paryż)*, 5(95), 147–193.
- Stepien, S. (1986/7). W kręgu badań nad społeczeństwem II Rzeczypospolitej. Spotecz- nosc ukraińska. *Przemyskie Zapiski Historyczne*, 4–5, 43.
- Symyk, M. (1996). *Ukraińcy w Polsce 1918–1939. Oświata i szkolnictwo*. Wrocław. *Wiadomosci*. (1968). Na Antenie. Londyn.
- Wiszka, E. (2001). *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Wiszka, E. (2004). *Emigracja ukraińska w Polsce (1920–1939)*. Wydawnictwo MADO.
- Zerelik, R. (1996). Rząd i Rada Ukraińskiej Republiki Ludowej w Tarnowie w okresie 1920–1922. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, 3, 207–219.
- Zurawski vel Grajewski, P. P. (2017). *Sprawa ukraińska na konferencji pokojowej w Paryżu w roku 1919*, Wydawnictwo Naukowe Semper.

REFERENCES

- Bruski, J. J. (1997). Rada Republiki-parlament Ukraińskiej Republiki Ludowej na uchodźstwie (luty–sierpnia 1921) [Council of the Republic-Parliament of the Ukrainian People's Republic in exile (February– August 1921)]. In Z. Karpus, W. Rezmer, & E. Wiszka (Eds.), *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa* [Poland and Ukraine. The alliance of 1920 and its aftermath] (s. 337–347). Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika [in Polish].
- Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Sprzymierzona Armia Ukraińska (SAU), Zespół Akt (ZA), sygn. 380.2/388, Materiały III Zjazdu Ukraińskiej I migracji Politycznej w Polsce [in Polish].
- Czopiwska-Bohun, I. (1996). Iwan Feszczenko-Czopiwski (1884–1952) – działacz społeczny, polityk, pedagog, uczonec [Iwan Feszczenko-Czopiwski (1884–1952) – social activist, politician, educator, scientist]. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, 3, 256–264 [in Polish].
- Dotsenko, O. (2001). *Zymovy pokhid (06.11.1919–06.05.1920) [Winter hike (06.11.1919–06.05.1920)]*. Vydavnytstvo im. Oleny Telihy [in Ukrainian].
- Generalowie Ukraińskiej Republiki Ludowej w Polsce [Generals of the Ukrainian People's Republic in Poland]. (1995). *Biuletyn Południowo-Wschodniego Instytutu Naukowego w Przemyslu*, 1, 58–63[in Polish].
- Herchanivskiy, D. (1969). *Vyhnaty okupanta [Expel the occupier]*. Vydannia avtora [in Ukrainian].
- Horyn, B. (2005). *Tuha Viktora Tsymbala [Victor Tsymbal's longing]*. Pulsary [in Ukrainian].
- Karpus, Z. (1991a). *Jency i internowani rosyjscy i ukraińscy w Polsce w latach 1918–1924 [Jency and Russian and Ukrainian interned in Poland in 1918–1924]*. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika [in Polish].
- Karpus, Z. (1999b). Stanica Ukraińska w Kaliszu. Centrum ukraińskiego życia społeczno-wojskowego na emigracji w Polsce w latach 1924–1939 [Ukrainian watchtower in Kalisz. Center of Ukrainian social and military life in exile in Poland in the years 1924–1939]. *Visnyk Kyivskoho derzhavnogo lnhvistychnoho universytetu. Serii «Istoriia, ekonomika, filozofia»*, 3, 215 [in Polish].

Karpus, Z. (1999c). *Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku: oddziały wojskowe ukraińskie, rosyjskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919–1920* [Poland's eastern allies in the war of 1920: Ukrainian, Russian, Cossack and Belarusian military units in Poland in 1919–1920]. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika [in Polish].

Kerski, B., & Kowalczyk, A. S. (Eds.). (2019). *Wiek polsko-ukraiński. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem* [Polish-Ukrainian age. Conversations with Bohdan Osadczuk]. Kolegium Europy Wschodniej [in Polish].

Kolańczuk, A. (1997). Biogramy dowódców armii URL internowanych w Polsce [Biographies of commanders of the URL army interned in Poland]. In Z. Karpus, W. Rezmer, & E. Wiszka (Eds.), *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa* [Poland and Ukraine. The alliance of 1920 and its aftermath] (s. 293–305). Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika [in Polish].

Kolańczuk, A. (2003). *Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917–1921* [Necropolises and graves of participants in the Ukrainian struggle for independence in 1917–1921]. Przemyśl [in Polish].

Kolianchuk, O. (1996). Vchyteli-ukraintsi v Tsentralnii Polshchi [Ukrainian teachers in Central Poland]. *Slovo pedahoha*, 2–4, 4–5 [in Ukrainian].

Kolianchuk, O. (2005). Shkilna merezha petliurivskoi emihratsii u Polshchi [School network of Petliur emigration in Poland]. *Ukrainskyi almanakh*, 1, 242–254 [in Ukrainian].

Koval, R. (Ed.). (2001). *Reid u vichnist* [Raid into eternity]. Diokor [in Ukrainian].

Kubiiovych, V. (Ed.). (2003). *Entsyklopediia ukraïnoznavstva* [Encyclopedia of Ukrainian Studies] (Vol. 11). Molode zhyttia [in Ukrainian].

Kuzhel, L. (1998). *Ukrainski tabirni vydannia v Polshchi (1918–1924)* [Ukrainian camp publications in Poland (1918–1924)]. *Paradyhma*, 1, 295–331 [in Ukrainian].

Lenzewski, M. (1992). *Studium Teologii Prawostawnej na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1925–1939* [Study of Legal Theology at the University of Warsaw in the years 1925–1939]. ChAT Warszawa [in Polish].

Narizhnyi, S. (1942). *Ukrainska emihratsiia, kulturna pratsia ukraïnskoi emihratsii mizh dvoma svitovymi viinamy* [Ukrainian emigration, cultural work of Ukrainian emigration between the two world wars] (Pt. 1). Studii Muzeiu Vyzvolnoi Borotby Ukrain [in Ukrainian].

Petliura, S. (1956). *Statti, lysty, dokumenty* [Articles, letters, documents] (Vol. 1). Vydano Ukraïnskoïu Vilnoïu Akademiïeu Nauk [in Ukrainian].

Petliura, S. (1993). Suchasna ukraïnska emihratsiia ta yii zavdannia [Modern Ukrainian emigration and its tasks]. In S. Petliura, *Statti* [Articles] (pp. 231–249). Dnipro [in Ukrainian].

Pilsudski, J. (1937). *Pisma zbiorowe* [Collective letters] (Vol. 5). Instytut Józefa Piłsudskiego Poświęcony Badaniu Najnowszej Historii Polski [in Polish].

Polskie powstanie w Warszawie w r. 1944: (wspomnienia naocznego świadka) [The Polish Uprising in Warsaw in 1944: (eyewitness memories)]. (1964). *Zeszyty Historyczne* (Paryż), 5(95), 147–193 [in Polish].

Portnov, A. (2008). *Nauka u vyhnanni: naukova i osvitnia diialnist ukraïnskoi emihratsii v mizhvoïennii Polshchi (1919–1939)* [Science in Exile: Scientific and Educational Activities of Ukrainian Emigration in Interwar Poland (1919–1939)]. KhIFT [in Ukrainian].

- Shandruk, P. (1934). *Ukrainska armiiia v borotbi z Moskovshchynoiu* (18 zhovtnia — 21 lystopada 1920 r.) [Ukrainian army in the struggle against the Muscovy (October 18 — November 21, 1920)]. *Za derzhavnist*, 4, 201–234 [in Ukrainian].
- Shkurat, P. (1961). Uchast prydniptriansiv u kulturno-suspilnomu zhytti Peremyslia [Participation of Dnieper residents in the cultural and social life of Przemyśl]. In B. Zahaikevych (Ed.), *Peremysl — Zakhidnyi bastion Ukrainy* [Przemyśl — Western Bastion of Ukraine] (pp. 340–345). Peremyskyi Vydavnychiy Komitet [in Ukrainian].
- Stepien, S. (1986/7). W kręgu badan nad spoleczenstwem II Rzeczypospolitej. Spotecz- nosc ukrainska [In the field of research on the society of the Second Polish Republic]. *Przemyskie Zapiski Historyczne*, 4–5, 43 [in Polish].
- Symyk, M. (1996). *Ukraińcy w Polsce 1918–1939. Oswiata i szkolnictwo* [Ukrainians in Poland 1918–1939. Education and education]. Wrocław [in Polish].
- TsTsAVOU u Kyievi, Fund 3323, Inventory 1, File 13, ark. 19 and File 14, ark. 11 [in Ukrainian].
- Ukrainska Hospodarska Akademiia* [Ukrainian Academy of Economics]. (1932). Praha; Podiebrady [in Ukrainian].
- Veremiichuk, O. (2006). *Druhyi Zymovyi pokhid, abo Lystopadovyi reid* [The Second Winter Campaign, or November Raid]. Vydavnytstvo im. Oleny Telihy [in Ukrainian].
- Veryha, V. (1995). *Lystopadovyi reid* [November Raid]. Vydavnytstvo im. Oleny Telihy [in Ukrainian].
- Wiadomosci* [Messages]. (1968). Na Antenie. Londyn [in Polish].
- Wiszka, E. (2001). *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939* [Press of Ukrainian emigration in Poland 1920–1939]. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikolaja Kopernika [in Polish].
- Wiszka E. (2004). *Emigracja ukraińska w Polsce (1920–1939)* [Ukrainian emigration in Poland (1920–1939)]. Wydawnictwo MADO [in Polish].
- Zerelik, R. (1996). Rząd i Rada Ukrainskiej Republiki Ludowej w Tarnowie w okresie 1920–1922 [The government and the Council of the Ukrainian People's Republic in Tarnów in the period 1920–1922]. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, 3, 207–219 [in Polish].
- Zubenko, I. (1938). «Veselka» i «Veselkivtsi» [«Rainbow» and «Rainbow»]. *Za derzhavnist*, 9, 226–235 [in Ukrainian].
- Zurawski vel Grajewski, P. P. (2017). *Sprawa ukraińska na konferencji pokojowej w Paryżu w roku 1919* [The Ukrainian case of the Paris Peace Conference in Roka 1919]. Wydawnictwo Naukowe Semper [in Polish].